

УДК 37.036:159.928

КЛАСИЧНІ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Марія Довгань

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Дорошенка, 41, 79000 Львів, Україна*

Виокремлено та охарактеризовано найсуттєвіші підходи до творчого процесу. Визначено тенденції стратегічного напрямку досліджень творчої діяльності особистості, акцентовано на значенні творчого процесу у формуванні креативної особистості.

Ключові слова: творчість, творча особистість, творчий процес, концепція творчості, механізми творчого процесу.

Розкриття особливостей творчого процесу є однією з актуальних проблем у філософії, психології та педагогіці. Творчість людини – це складне, багатогранне явище, залежне від суспільних умов. Водночас від творчої діяльності залежить рівень життя людського суспільства.

Цілком закономірним є інтерес до сутності творчої діяльності у XX–XXI століттях, що є періодом інтенсивного розвитку науки, мистецтва, нових відкриттів. Підвищений інтерес до проблем творчості за кордоном виявляють після виступу відомого психолога Дж. П. Гілфорда в Американському психологічному товаристві (1950).

Ми ставили за мету розглянути класичні та сучасні підходи до творчого процесу.

В Україні цю проблему досліджували Г. С. Сковорода, І. Я. Франко, В. О. Сухомлинський, В. О. Моляко, В. А. Роменець, В. В. Рибалка та ін.

Усі погляди щодо розкриття суті процесу творчості, на думку В. А. Роменця, можна поділити на такі напрями: дослідження продуктів творчої діяльності; дослідження творчого процесу та вивчення особи творця [2].

Дослідження творчої особистості є актуальною проблемою психолого-педагогічної практики. Щоб вивчити проблеми творчого становлення особистості, важливо проаналізувати різні підходи до творчого процесу. Розглянемо різноманітні концепції творчого процесу.

У педагогіці та психології виділяють багато підходів до творчого процесу. Зазвичай їх поділяють на дві великі групи: *класичні та сучасні*. Класичні теорії творчого процесу охоплюють такі підходи: асоціативний, структурний, психодинамічний та біхевіористичний. Сучасні підходи до

творчого процесу – це ревізійністична концепція, концепція творчої взаємодії та модель генпролації [5].

Класичні теорії творчого процесу. *Асоціативний підхід* започаткував Аристотель ще в античні часи. Процес мислення згідно з цим підходом – це хід думок, пов'язаних головно з асоціативними правилами.

Асоціативну концепцію творчості запропонував Меднік 1962 року, виділивши окремі механізми творчості. Автор стверджує, що перший механізм творчості полягає у поєднанні двох ідей, які виявляються окремо. Завдяки посередницькій ролі безпосередніх асоціацій можна без обмежень асоціювати різні ідеї. Другий, виділений Медніком механізм віддалених асоціацій, – це подібність другорядних понять. Третій механізм полягає у використанні випадкових зіставлень. На думку Медніка, використання випадкових асоціативних стимулів веде до багатьох винаходів і відкриттів [5].

Досліджуючи механізми творчості, Меднік спробував також з'ясувати явище індивідуальних відмінностей в сфері креативності. З цією метою він запропонував поняття ієрархії асоціацій – диференційовану готовність на реагування у відповідь на заданий подразник певним набором асоціацій. Крутизна ієрархії асоціацій полягає в тому, що невелика кількість асоціацій одержує абсолютну перевагу над іншими реакціями, які є практично „виключеними”. Однак плоска ієрархія асоціацій відповідає ситуації, в якій розподіл ймовірності асоціацій є рівномірним, тобто перевага домінуючої асоціації є невеликою, а недомінуючі асоціації є достатньо сильні, тому періодично виявляються. Особи, які характеризуються плоскою ієрархією асоціацій, можуть частково здійснювати віддалені асоціації, тому є найкреативнішими.

Незважаючи на спрощення й односторонність, теорія Медніка одержала велику популярність. До цього безсумнівного факту спричинився тест віддалених асоціацій (Remote Assotiation Test, RAT). Переконавання про зв'язок творчого процесу та вміння здійснювати віддалені асоціації відображено у деяких техніках тренінгу творчості [5].

Структурний підхід. У психологічній традиції структуру творчого процесу розглядають як стремління до зміни структури проблемної ситуації. Ключовим у цій концепції є структурний підхід, який схожий до сучасного системного підходу. Визначальною властивістю структури є те, що вона не дає все звести тільки до її творчої частини, оскільки цілісність важливіша за складові.

У кожному випадку розв'язання проблеми – це зміна її структури. Перед розв'язанням ця структура є неповною і маловитонченою, а після розв'язання – доповнена, красива. На думку представників цього підходу, естетичний чинник відіграє значну роль у структурних аналізах процесу мислення і наявний у наступних модифікаціях структурної концепції.

Психологи цієї течії ввели до наукового вжитку поняття продуктивного мислення і термін „осаяння”. Дослідження Келера (1927) дали змогу описати процес „осаяння” як раптову зміну сприйняття проблемної ситуації. Важливим елементом „осаяння” є зміна структури проблеми, наприклад, виявлення прихованих досі аспектів проблеми. „Осаяння” і його пізнавальний механізм перебуває в центрі уваги дослідників, які вивчають процеси мислення, розв’язання проблем [5].

Психодинамічний підхід. Психодинамічна концепція творчості аналізує поняття „несвідомої” діяльності мозку. Розглядаючи процес пізнання, Фрейд вирізняв два типи мислення: первинне і вторинне. На його думку, первинний процес є імпульсивним, нестереотипним і підпорядкований принципу задоволення. Вторинний процес – логічний, стереотипний, підпорядкований принципу реалізму. Фрейд спочатку вважав, що творчість є функцією первинних процесів, завдяки яким творець розв’язує свої внутрішні конфлікти та узгоджує суперечливі мотиви. Згодом він надає важливу роль вторинним процесам, які мають допомагати творцеві в свідомій, інтенціональній творчій експресії.

Цікаву концепцію з огляду нашого дослідження запропонував Кріс (1952), який вважає творчість „регресією в службі еґо”. Відповідно до цього можна сформулювати тезу, що умовою творчості є погляд на світ очима малої дитини: вразливої та вільної від обмежень дорослої людини [5].

Поняття несвідомого функціонування мозку запозичили прихильники теорії інкубації. Класична концепція чотирьох етапів процесу мислення за Воллесом (1926) має таку послідовність фаз: підготовка; визрівання; натхнення (осаяння); перевірка істинності [3].

Теорію, аналогічну до теорії Воллеса, плідно розвиває Патрик, вважаючи, що вона типова для поетів і живописців. Незважаючи на те, що Патрик приймає ці чотири стадії як дійсну схему творчого процесу, вона додає важливе доповнення до цієї теорії. Протягом стадії визрівання ідей не зовсім немає у свідомому мисленні людини, вони повертаються до неї час від часу. Кожного разу, коли ідея повертається, створюються належні умови для роботи над нею. Дослідження творчості винахідників привело до аналогічних висновків [3].

Незважаючи на попередню популярність, сьогодні до теорії інкубації не виявляють увагу науковці. Зазначимо, що негативне оцінення теорії інкубації не означає заперечення факту, що творчому процесу може допомогти перерва в роботі над проблемою, оскільки нез’ясовано, що відбувається під час цієї перерви [5].

Біхевіористичний підхід. Представники біхевіористичної школи визначають творчість як процес генерування нових форм поведінки. Прихильники цієї теорії вважають, що в кожній стимульованій ситуації

наявний набір потенційних реакцій, які є ієрархічно впорядкованими, беручи до уваги різну ймовірність перебігу кожної реакції. Імітування реакції з низьким становищем в ієрархії означає, що організм поводиться нетипово. Імітування передбачливих реакцій відповідає репродуктивному мисленню, а утворення нетипових чи нових символічних реакцій – продуктивному. Якщо продуктивне мислення відіграє суспільно корисну роль, то може бути творчим. Однак біхевіористи зазвичай уникають слова „творчість”, а вживають „новизна, оригінальність чи продуктивність”. Вони виходять із положення про те, що творчість можна описати сукупністю правил поведінки, що креативна поведінка є тільки особливим випадком правильного застосування реакції на стимул [5].

Нову версію біхевіористичної концепції творчості у вигляді теорії генеративності запропонував Епштайн 1996 року. Згідно з цією теорією нові форми поведінки є своєрідним синтезом попередньо набутих навичків. На думку вченого, механізм генерування нових ідей є загальним та універсальним, оскільки без нього неможливо було б справитися у новій ситуації. Незважаючи на це, випадки творчої поведінки є поодинокими.

Підсумовуючи можна зазначити, що значення досліджень цього напрямку полягає передусім в уявленні, що творчість є різновидом рушійної будівничої поведінки, яка може бути вивчена, активована і модельована [5].

Сучасні теорії творчого процесу. Сучасні теорії творчого процесу виникли у 80–90-х роках ХХ ст. і мають три характерні риси: власні виразні еkleктичні теоретично-методологічні засади порівняно з класичними концепціями; перевірка попередніх поглядів та пошук емпіричної бази в пізнавальних дослідженнях [5].

Ревізіоністична концепція мала на меті передусім спростувати деякі міфи про творчість. На думку Даніеля Перкінса (1981), не можна погодитися з тим, що творчість від природи є прелогічною, а „нетворчість” – логічною. Власну позицію він окреслив як тезу „нічого надзвичайного”. Перкінс аргументував це тим, що під час творчого процесу необхідні процеси пам'яті, сприйняття і мислення, що притаманні й іншим формам активності. Творчість, на думку Перкінса, веде до суттєво нового результату, тому її повинна характеризувати оригінальність, що є наслідком мети, яка зумовлює творчі витвори [5].

Інший відомий ревізіоніст Роберт Вайсберг спростував „міф про геніальність” (1986, 1988). Використовуючи детальні історичні та біографічні аналізи, він аргументував, що видатні творці визнаних творів не були надзвичайно обдарованими, не мали раптових осяянь і не будилися з „творчого сну” із готовими ідеями. Проте працювали довго і наполегливо над своїми творами.

Вайсберг спростував також погляд, згідно з яким переломним моментом творчого процесу є осяяння. Він виявив, що складні завдання, які вимагають осяяння, можна легко розв'язувати, якщо досліджуваним давати вказівки чи навідні запитання. На підставі цього автор робить висновок, що ефективне розв'язання проблеми потребує пригадування в пам'яті здобутих знань, суттєвих для певної проблеми, але не пов'язане з міфічними мисленнєвими процесами, визначеними як осяяння [5].

Ревізіоністична концепція, а особливо праці Вайсберга, можуть видатися різкими, однак вони спонукали до подальших експериментальних досліджень пізнавальних механізмів творчості.

Концепція творчої взаємодії (інтерації) пропонує конкурентну модель творчих процесів, за якою можна описати різні види творчості. Згідно з цією концепцією, творча взаємодія – це процес безперервного і взаємного впливу двох елементів: мети діяльності творця та дослідницької структури.

Метою творчої активності може бути розв'язання проблеми, написання вірша, тобто все, до чого прагне творець, не знаходячи для цього аналогів у здобутих знаннях чи засобах оточення. Дослідницька структура може бути витвором з певною метою, матеріальною чи нематеріальною формою, символічною або образною. Представники цієї школи вважають, що метою впливу на дослідницьку структуру, незважаючи на її зміст і функцію, є задоволення вимог, які ставлять за мету. Менш очевидними є вияви і форми впливу дослідницької структури на мету. Згідно з концепцією творчої взаємодії в особливих випадках дослідницька структура може виникнути стосовно мети тоді, коли:

- творчий процес ініціюється не у відповідь на поставлену мету, а внаслідок стимулювальної дослідницької структури;
- дослідницька структура може змінити мету на ліпше чи гірше;
- дослідницька структура приводить до самоусвідомлення мети.

Під впливом таких дослідницьких структур творчий процес може багаторазово змінювати свій напрям. Взаємодія між послідовними версіями мети і наступними дослідницькими структурами веде до спрощення відмінності між двома партнерами інтерації. Ідеальним розв'язанням цієї взаємодії було б ототожнення мети з останньою структурою, яка таким чином отримала б статус витвору, що ідеально відповідає обраним критеріям. Насправді, якщо така ймовірність є достатньо великою, то цей витвір буде опублікований або оцінений суспільством, незважаючи на те, що автор зазвичай вважає його недосконалим.

Творча взаємодія не була б можливою без специфічних творчих стратегій і без виконавчих операцій, відповідальних за спрощення відмінності між метою і дослідницькою структурою. Стратегія надає

творчому процесові напрям, завдяки чому можливе перетворення пізнавальних структур чи виявлення подібностей між цими структурами.

Згідно з концепцією творчої взаємодії виконавчі операції – це пізнавальні процеси, які беруть безпосередню участь у спрощенні відмінностей між метою і дослідницькою структурою. Їх поділяють на шість творчих груп інтелектуальних операцій: індукція, дедукція, метафоризування, процес асоціювання, абстрагування, здійснення трансформацій [5].

Концепція творчої взаємодії має багато спільного з ревізійністичними поглядами Перкінса і Вайсберга, але вирізняється описом внутрішньої логіки і характеристиками складових творчого процесу. Значним недоліком цієї концепції є те, що вона не піддана емпіричній верифікації.

Модель генпролації. У 90-х роках ХХ ст. Фінке, Вард і Сміт започаткували дослідницький підхід, який назвали творчим пізнанням. Цей підхід полягає в тому, що характерною рисою людського розуму є генеративність, тобто здатність до продукування нових одиниць знань. В основі цієї здатності є регулярні „звичайні” процеси, які підлягають дослідженню з допомогою точних експериментальних процедур і творчих досягнень, незалежно від рангу. Цей дослідницький підхід відображено у моделі генпролації.

Модель генпролації (*genprolacji, geneplore*) трактують як евристичну модель. Згідно з цією моделлю творчий процес містить два головні етапи:

- продукування ідей;
- наступне інтерпретування ідей або перевірка можливості їхнього практичного застосування.

Генерування ідей називають дотворчими структурами, що засвідчує їхню незрілість і дослідницький характер. Вони можуть бути творчими з огляду на попередньо сформульовану проблему чи мету, однак виникають без виразного мотиву. Згідно із цією моделлю є шість груп генеративних процесів, які ведуть до утворення дотворчих структур: пригадування тривалозбереженої порції знань; процес асоціювання; синтез відомих елементів з новими; перетворення понятійних структур у нову якість; перенесення інформації з одного розділу до іншого завдяки аналогії; категоріальне спрощення, тобто зведення об'єкта до деяких елементарних характеристик.

Друга фаза творчого процесу може містити такі інтелектуальні операції: пошук нової чи заданої характеристики пізнавальної структури; пошук узагальненого чи метафоричного значення попередньо утвореної структури; пошук можливості для використання нової структури; оцінення можливості застосування структури в новому чи нетиповому контексті;

оцінення можливості використання структури для розв'язання наявної проблеми; аналіз наявних чи можливих обмежень [5].

Найчастіше інтерпретація дотворчих структур зумовлює повернення до генеративної фази за умови, коли творча структура не підходить і виникає потреба її залишити. Тоді наступний цикл може привести до утворення нової структури. Однак модифікація може мати два взірці: зосередження на вибраному аспекті певної структури або розширення можливості ідеї порівняно з попереднім задумом.

Модифікація дотворчої структури може полягати у звуженні або розширенні її семантичного значення, якщо вона має поняттєвий характер. Тоді творчий процес може містити багато циклічних переходів такого типу.

Використовуючи модель генпролації, яка є універсальною, вчені намагаються описати різні творчі процеси незалежно від виду та рангу. Крім цього, у процесі її застосування допускаються різні моделі перебігу творчого процесу, тобто в кожному творчому випадку можуть брати участь різноманітні генеративні процеси, що надають дослідницькій структурі різних властивостей, які можуть бути дослідженими та інтерпетованими.

Зауважимо, що автори цієї моделі (Фінке, Вард і Сміт) вважають, як і представники теорії творчої взаємодії, що задум може виникнути спонтанно. Тоді його вторинно досліджують з огляду можливих застосувань. Таке бачення творчого процесу більше відповідає дійсності, ніж модель, яка закладає стійку послідовність етапів типу „спочатку – проблема, потім – розв'язання”. Модель генпролації уможливиле експериментальні дослідження творчих процесів із застосуванням сучасних пізнавальних технік [5].

Вищеописані концепції характеризують явище творчості, але на дуже високому рівні абстракції, тому жодна з них не була піддана верифікаційним дослідженням. Необхідність такого типу концепцій виникає з потреби застосування загального схематичного опису творчості для порушення детальних дослідницьких питань, верифікування теоретичних моделей в значно меншому діапазоні дії.

Отже, для дослідження творчого становлення особистості важливе значення має виявлення підходів до творчого процесу, зокрема, детальний аналіз класичних і сучасних концепцій, характеристика тенденцій стратегічного напрямку досліджень творчої діяльності, що виражається в поступовому русі від емпіричного опису до комплексного дослідження цього процесу, а також до виявлення низки закономірностей, що детермінують творчість, диференціюють її аспекти.

Пізнання механізму творчого процесу зможе дати відповідь на запитання про можливість управління цим процесом і про створення відповідних засобів такого управління, а також розроблення спеціального інструментарію для підвищення продуктивності процесів творчості.

1. *Мірошник С. І.* Розвиток теорії творчості в гуманістичній філософії та психології // Вісн. Нац. техн. ун-ту „Київський політехнічний інститут”. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2002. № 3. С. 171–182.
2. *Роменець В. А.* Виховання творчих здібностей у студентів. К., 1973.
3. *Роменець В. А.* Психологія творчості: Навч. посіб. К., 2001.
4. *Нєска Е. Р.* Psychologia twórczości. Gdańsk, 2005.

CLASSIC AND MODERN APPROACHES TO THE CREATIVE PROCESS

Maria Dovhan'

*Ivan Franko National University of L'viv
Doroshenko Str., 41, UA- 79000 L'viv, Ukraine*

The article outlines and describes the most substantial approaches to the creative process. The tendencies of the strategic direction of personality creative activity researches are defined. The accent is made on the significance of the creative process in forming the creative personality.

Key words: creativity, creative personality, creative process, the concept of creativity, mechanisms of creative process.

Стаття надійшла до редколегії 15.11.2006

Прийнята до друку 15.12.2006